

Joanna Sosnowska

ORCID: 0000-0003-2622-0645

DOI: 10.15290/dhmgz.01.2021.14

Opieka i wychowanie w placówkach Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Łodzi w okresie międzywojennym

Childcare and children's education in institutions run by the Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci in Łódź in the interwar period

STRESZCZENIE: Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (RTPD) było organizacją opiekuńczą i edukacyjną, działającą z inicjatywy i pod patronatem Polskiej Partii Socjalistycznej.

W Łodzi w 1923 roku utworzono oddział RTPD. Od początku istnienia tej organizacji w Łodzi jej działacze zaczęli otwierać ośrodki opiekuńczo-wychowawcze dla dzieci i młodzieży. Pierwszym z nich były świetlice środowiskowe dla dzieci w wieku szkolnym i przedszkolnym od 5-6 do 13-14 lat. Podążając za nowymi trendami w pedagogice, zostały one następnie przekształcone w przedszkola dla dzieci w wieku 4-6 lat działające w oparciu o metodę Marii Montessori. Innymi ośrodkami tworzonymi przez Łódzki Oddział RTPD były kluby młodzieżowe oraz ośrodki inicjujące opiekę profilaktyczną i medyczną, takie jak kolonie letnie, świetlice, poradnie gruźlicy. Inicjatywy te skierowane były do dzieci z rodzin łódzkich robotników, przede wszystkim członków PPS w Łodzi.

W artykule przedstawiono główne aspekty związane z rodzajem sprawowanej opieki oraz treścią programów edukacyjnych realizowanych w świetlicach, przedszkolach i klubach młodzieżowych prowadzonych przez Oddział Łódzki RTPD w latach 1923–1939.

SŁOWA KLUCZOWE: rodziny robotnicze; partia socjalistyczna; formy opieki nad dziećmi i młodzieżą; opieka społeczna; opieka zdrowotna; edukacja

ABSTRACT: Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (RTPD, Workers' Society of Children's Friends) was an organization which provided care and education and operated at the initiative and under the patronage of the Polish Socialist Party.

In Łódź, an RTPD division was established in 1923. Since the beginnings of that organization in Łódź, its activists started to open care and education centres for children and teenagers. The first of them included community centres for school and pre-school children aged 5-6 to 13-14. Following new trends in pedagogy, they were then transformed into kindergartens for children aged 4-6 operating based on Maria Montessori's method. Other centres opened by the Łódź RTPD Division included youth clubs and centres initiating preventive and medical care, such as summer camps, summer play centres, or tuberculosis clinics. Those initiatives were meant for children from workers' families from Łódź, most of all members of the Polish Socialist Party in Łódź.

This paper presents the main aspects related with the type of care provided and the contents of educational programmes followed in community centres, kindergartens, and youth clubs run by the Łódź RTPD Division in 1923-1939.

KEYWORDS: workers' family; socialist parties; forms of care of children and teenagers; social care; health care; education

Wprowadzenie

Po odzyskaniu niepodległości, w roku 1923, na mapie łódzkich organizacji pomocowych sektora społecznego, lecz adresujących swoje działania opiekuńczo-wychowawcze do dzieci rekrutujących się ze środowiska robotniczego, związanego z ruchem socjalistycznym, pojawił się Oddział Łódzki Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci¹. Przez pierwsze lata (1923-1925/1926) łódzka organizacja funkcjonowała jako Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim. W momencie ukonstytuowania, Oddział w Łodzi był jedną z czterech filii Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (RTPD lub Towarzystwo)

---

¹ Ustalenia badawcze zawarte w artykule są podstawą przygotowanej przeze mnie publikacji *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923-1939)*, Łódź 2020.

z siedzibą w Warszawie, zawiązanego w roku 1919, jako Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim (RWWDiOnN), i funkcjonującego przy Centralnym Komitecie Wykonawczym (CKW) Polskiej Partii Socjalistycznej². W roku 1926 organizacja centralna i jej jednostki terenowe, wskutek zmian programowo-strukturalnych, zyskały nowy statut i nową postać i od tego wydarzenia kontynuowały swoją działalność jako filie/oddziały Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (RTPD)³.

Oddział Łódzki Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim utworzono pod patronatem łódzkich struktur PPS – Okręgowego Komitetu Robotniczego w Łodzi (ŁOKR)⁴. Jego inicjatorami i założycielami byli aktywni działacze PPS, reprezentanci ław poselskich, senatorskich i samorządowych: Tomasz Arciszewski (1877–1955) piastujący funkcję przewodniczącego Towarzystwa, doktor Stefan Kopciński (1878–1934), Dorota Kluszyńska (1876–1952) oraz Eugeniusz Ajnenkiel (1900–1981). Znaczącą rolę odegrały kobiety-socjalistki zrzeszone w łódzkim Okręgowym Wydziale Kobiet, współpracującym z Centralnym Wydziałem Kobiety PPS.

Postulaty dotyczące szeroko rozumianej opieki nad najmłodszymi, zwłaszcza nad dziećmi proletariatu, Polska Partia Socjalistyczna wysunęła po kongresie zjednoczeniowym w 1919 roku⁵, a więc u progu

² *Spoleczne wychowanie dziecka robotniczego w Polsce 1919–1928*, Warszawa 1929, s. 9.

³ Statut Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Drukarnia pisma „Robotnik”, Warszawa 1929, s. 1. W 1940 roku hitlerowskie władze okupacyjne rozwiązały RTPD. W 1949 roku doszło do zjednoczenia RTPD z Chłopskim Towarzystwem Przyjaciół Dzieci (ChTPD), które zaczęło swą działalność w 1946 roku. Od momentu zjednoczenia obu organizacji, Towarzystwo przybrało współczesną nazwę: Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD). Organizacja działa do dziś. W 2019 roku świętowano 100-lecie istnienia.

⁴ M. Nartonowicz-Kot, *Polski ruch socjalistyczny w Łodzi w latach 1927–1939*, Łódź 2001, s. 591.

⁵ Polska Partia Socjalistyczna – funkcjonujące w latach 1892–1948 ugrupowanie polityczne o charakterze socjalistycznym, odwołujące się do hasel niepodległościowych, demokratycznych i socjalnych. Utworzone w listopadzie 1892 roku, w środowiskach polskiej emigracji jako Związek Zagraniczny Socjalistów Polskich. Po wybuchu I wojny światowej PPS włączyła się w działania obozu aktywistycznego, a u jej schyłku była silnie zaangażowana w powołanie pierwszych rządów polskich (w tym Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej pod kierownictwem Ignacego Daszyńskiego, a następnie powołanego przez

działalności politycznej w nowych, powojennych realiach. Nad sytuacją dziecka pochyłono się podczas zjazdu kulturalno-oświatowego partii, w Krakowie w listopadzie 1919 roku, po tym jak wysłuchano Stefanii Sempołowskiej (1869–1944), krytykującej ówczesny system wsparcia najmłodszych, domagającej się radykalnych posunięć państwa w zabezpieczeniu losu dzieci i społecznego programu pomocy⁶. Zgadzano się, że działalność opiekuńcza nie może być polem aktywności organizacji filantropijnych, ale winna być wobec dziecka służbą społeczną – rodziców i całego społeczeństwa.

Działalność opiekuńczo-wychowawcza, którą organizowali przedstawiciele centrali RTPD i oddziałów terenowych miała na celu przede wszystkim otoczenie wsparciem dzieci rekrutujących się ze środowisk proletariackich. Motywowano ją z jednej strony, trudnymi warunkami życia najmłodszych i ich rodzin, z drugiej – brakiem świeckich placówek opiekuńczo-wychowawczych i edukacyjnych. W posiadaniu własnych ognisk, klubów, świetlic, przedszkoli i szkół widziano również możliwość oddziaływania wychowawczego na młodzież i dzieci zgodnie z linią i wytycznymi partii.

Problem opieki nad dzieckiem, zwłaszcza w warunkach łódzkich, gdzie po pierwsze, następowała znaczna aktywizacja zawodowa kobiet,

---

Naczelnego Dowódcę WP J. Piłsudskiego rządu Jędrzeja Moraczewskiego). W kwietniu 1919 roku doszło do zjednoczenia partii socjalistycznych z trzech byłych zaborów: Polskiej Partii Socjalistycznej zaboru rosyjskiego oraz pruskiego i Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i Śląska Cieszyńskiego. W okresie międzywojennym PPS funkcjonowała jako ugrupowanie o charakterze masowym, koncentrując się na poprawie losu środowisk pracowniczych (szczególnie robotników). W 1926 roku partia poparła zamach stanu dokonany przez J. Piłsudskiego, jednakże w konfrontacji z autorytarnym modelem rządów realizowanym przez obóz piłsudczykowski, już w 1927 roku przeszła do opozycji. W 1929 roku weszła w skład szerokiej koalicji stronnictw opozycyjnych – Centrolewu. W trakcie wyborów parlamentarnych 1930 roku partia poddana została represjom ze strony aparatu administracyjnego; działacze PPS stanowili też największą grupę osadzonych w twierdzy wojskowej w Brześciu nad Bugiem. Do wybuchu II wojny światowej PPS pozostawała w opozycji do obozu rządzącego, bojkotując wybory parlamentarne w latach 1935 i 1938. Polska Partia Socjalistyczna, [w:] <https://eptw.edu.pl/pl/slownik-pojec/88-polska-partia-socjalistyczna> [dostęp: 24.10.2020].

⁶ S. Sempołowska, *Wnioski w sprawie „Opieki nad dzieckiem”*, „Robotnik” 1919, nr 166, s. 2; *Pierwszy Zjazd w Krakowie*, „Robotnik” 1919, nr 361, s. 5; *Uchwały Zjazdu Kulturalno-Oświatowego P.P.S.*, „Robotnik” 1919, nr 362, s. 5.

po drugie – wskutek bezrobocia, w najtrudniejszym położeniu znajdowały się rodziny zatrudnione w branży przemysłowej, nabierał pierwszorzędного znaczenia, toteż działacze łódzcy pozytywnie zareagowali na propozycję powołania filii Towarzystwa w Łodzi, wysuniętą przez Zarząd Główny organizacji.

W latach 1923–1939 podstawową formą aktywności Oddziału RTPD w Łodzi, poza sferą organizacyjną i związaną z działalnością propagandowo-polityczną, stała się działalność opiekuńczo-wychowawcza i profilaktyczno-lecznicza o charakterze instytucjonalnym. W ciągu niespełna dwóch dekad Zarząd i członkowie Oddziału Łódzkiego (OŁ), współpracując z wybitnymi łodzianami: samorządowcami, lekarzami, pedagogami, nauczycielami i społecznikami, powołali do życia kilka ognisk, przedszkoli i świetlic, zainicjowali wypoczynek letni w postaci kolonii i półkolonii, zorganizowali świetnie funkcjonującą przychodnię przeciwgruźliczą. Jak nadmieniono, inicjatywy opiekuńcze kierowano do dzieci ze środowisk proletariackich związanych ideowo, a poprzez członkostwo rodziców, również organizacyjnie z Polską Partią Socjalistyczną.

Działalność Oddziału Towarzystwa w Łodzi w okresie międzywojennym należy rozpatrywać, co najmniej z perspektywy trzech płaszczyzn: sfery organizacyjnej, opiekuńczej (socjalnej, wychowawczej i profilaktyczno-lekarskiej) oraz polityczno-propagandowej, przy czym, opieka socjalna, wychowawcza i zdrowotna – realizowana na terenie konkretnych placówek – w większym stopniu wynikała z zadań i obowiązków personelu zatrudnionego w tych miejscach. Niemniej, zarówno Zarząd, jak i poszczególni członkowie OŁ troszczyli się o wyposażenie podopiecznych w odzież, obuwie, żywność, lekarstwa, uczestniczyli w różnych formach rekreacji dla dzieci i rodziców odbywających się w ogniskach, przedszkolach czy świetlicach, na przykład w uroczystościach, wycieczkach poza miasto, zabawach w plenerze i innych podobnych aktywnościach. Oddział Łódzki realizował strategię opiekuńczo-wychowawczą nakreśloną przez władze centralne RTPD, ale wypracował też własną, lokalną, koncepcję pomocy najmłodszym. Wśród przenikających się kierunków wsparcia dzieci przez Oddział Łódzki RTPD w latach 1923–1939 można wyodrębnić kilka najistotniejszych, realizowanych w formach instytucjonalnych i poza-instytucjonalnych:

- opieka, wychowanie i elementy edukacji w ogniskach, przedszkolach i świetlicach,

- profilaktyka zdrowotna i higiena na koloniach letnich i półkoloniach,
- lecznictwo w przychodniach przeciwgruźliczych.

W artykule ukazano trzy formy organizacyjne placówek opieki i wychowania RTPD w Łodzi w latach międzywojennych: ogniska, przedszkola i świetlice. Podstawą rekonstrukcji ich działalności był przede wszystkim materiał źródłowy: archiwalny, czasopiśmienniczy i opracowania.

Placówki Oddziału Łódzkiego RTPD i ich funkcja opiekuńczo-wychowawcza

Ogniska

Celem ognisk prowadzonych przez RTPD było wspomaganie dzieci z rodzin robotniczych – zwłaszcza ze środowisk uboższych materialnie i społecznie – w odrabianiu lekcji, a także zapewnienie im opieki poza zajęciami szkolnymi. Przede wszystkim jednak – jak chcieli organizatorzy – „wywieranie na nie wpływu w kierunku ich uspołecznienia”⁷. Nie ulega wątpliwości, że wykorzystując treści i formy wychowania placówki te stanowiły również pierwszą próbę masowego i dość stałego oddziaływania ideowo-wychowawczego w stosunku do wychowanków oraz wobec ich rodziców czy opiekunów.

Potrzeba zorganizowania ognisk podyktowana była ciężkimi warunkami egzystencji rodzin robotniczych, ale poszukiwano również nowych rozwiązań w opiece nad najmłodszymi, zwłaszcza tych, których formuła odróżniałaby je od placówek noszących znamiona opieki filantropijnej. Jednak to głównie fatalna sytuacja mieszkaniowa (niewielkie i przeludnione izby, w których brakowało dzieciom miejsca na wykonanie pracy domowej bądź niewielka troska zapracowanych rodziców o potomstwo) oraz warunki materialne ówczesnej szkoły (nieodpowiednie, małe i przepełnione izby szkolne, szkoły pracujące nawet na trzy zmiany i w związku z tym niedostępne dla uczniów poza skończeniem zajęć) decydowały o powodzeniu

⁷ *Spółeczne wychowanie...*, s. 43.

ognisk⁸. Placówki miały pełnić też funkcję kompensacyjną, bowiem właśnie w trudnych warunkach domowych uczniów, organizatorzy i działacze Towarzystwa upatrywali różnice w osiągnięciach szkolnych dzieci proletariatu i dzieci rodzin o lepszym statusie społeczno-materialnym. Tłumaczono, że

Rodzice, zajęci pracą zarobkową i wieczną troską o byt, z rozpaczą patrzą na to marnowanie się ich dzieci, które wobec tych warunków z konieczności opuszczają się w naukach i ulegają najgorszym wpływom wielkomiejskiej ulicy. Ileż to przykładów możnaby znaleźć, że najzdolniejsze nieraz dzieci z robotniczych rodzin, nie mogą dorównać w nauce dzieciom, których zdolności są zupełnie przeciętne, ale które zato mają lepsze warunki domowe⁹.

Ogniska dla dzieci w wieku szkolnym i przedszkolnym były pionierskimi placówkami RTPD zainicjowanymi właśnie przez Oddział Łódzki. W ciągu zaledwie dwóch lat (1923–1924) powołano do życia 9 takich punktów, skupiających codziennie blisko 500 dzieci w wieku od 4 do 14 lat. Pierwsze dwa ogniska pojawiły się w mieście wraz z inauguracją Oddziału Łódzkiego Towarzystwa, z początkiem maja 1923 roku¹⁰. W końcu tegoż roku OŁ posiadał już 5 ognisk w kilku lokalizacjach (przy ulicach: Wólczańskiej 196, Aleksandrowskiej 39, Suwalskiej 1, Nowo-Targowej 31 i Piotrkowskiej 53)¹¹. W następnym roku [1924] liczba ognisk powiększyła się o 4 punkty usytuowane przy ulicach: Piotrkowskiej 83, Rzgowskiej 143, Rokicińskiej 54 i Juliusza 28, i była to największa liczba lokali ognisk ŁO Towarzystwa w okresie międzywojennym¹². Ogniska ulokowano na terenie dzielnic Łódzkiego

⁸ M. Kuzańska-Obrączkowska, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1919–1939. Analiza założeń i funkcjonowania placówek*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 56.

⁹ *Spoleczne wychowanie...*

¹⁰ Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Akta miasta Łodzi (AmŁ), Wydział Opieki Społecznej (WOS), sygn. 18470: Ogniska dziecięce [RTPD] 1923, k. 4. Pismo Wydziału Opieki Społecznej do Wydziału Oświaty i Kultury z dn. 30 IV 1923.

¹¹ APŁ, AmŁ, Wydział Oświaty i Kultury (WOiK), sygn. 16804: Ochrona społeczna subsydiowana przez Zarząd Miejski w Łodzi 1922–1925, k. 433. Pismo D. Kłuszyńskiej do Wydziału Szkolnictwa WoiK z dn. 21 VIII 1923, k. 330. Pismo D. Kłuszyńskiej do WoiK z 11 I 1924.

¹² APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18470: Ogniska dziecięce..., k. 23. Pismo WOS do WoiK z dn. 25 IV 23; sygn. 18242: Sprawy ogólne. Subsydia przydziały żywności dla ochron 1924–1925, k. 5–7. Wykaz ochron i personelu.

Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS, w siedzibach poszczególnych jednostek partyjnych.

W początkach 1924 roku zmieniono strukturę organizacyjną tych placówek. Z uwagi na objęcie opieką dzieci młodszych, które również zaczęły uczęszczać na zajęcia do ognisk, przyjęto nazwę: „ogniska-ochrony”. Przeobrażenia związane z dostosowaniem pomieszczeń do pracy wśród dzieci przedszkolnych, nie tylko w Oddziale Łódzkim, uzasadniano następująco:

Do ognisk uczęszczały dzieci głównie w wieku szkolnym. Często jednak przychodziły ze starszym rodzeństwem również i dzieci młodsze, w wieku przedszkolnym. Początkowo bawiły się «na boku». Wkrótce, więc wyłączo-
no z ognisk grupy dzieci młodszych i wprowadzono dla nich zajęcia typu
przedszkolnego. Tak wyłaniały się z ognisk pierwsze przedszkola RTPD¹³.

Dzieci młodsze uczestniczyły w zajęciach odbywających się w godzinach rannych, starsze – po południu. Zatrudniano 7 wychowawczyń¹⁴, co oznaczało, że jedna osoba pracowała w jednym punkcie z dziećmi, zarówno młodszymi, jak i starszymi, a więc prowadziła „ognisko”, jak i „ochronkę”.

W toku prac badawczych nie odnaleziono precyzyjnych danych wskazujących, że w ogniskach-przedszkolach wszystkie nauczycielki były związane organizacyjnie z ruchem socjalistycznym, bo to, że akceptowały jego idee, raczej nie ulega wątpliwości. Na pewno członkinią łódzkiej PPS, związaną z ruchem nauczycielskim (Związkiem Nauczycielstwa Polskiego) była Zofia Machalska. W lutym 1934 roku, kiedy w Łodzi zainaugurowano Sekcję Oddziałową Wychowawczyń Przedszkoli ZNP miasta Łodzi, Z. Machalska i Eugenia Kretowa, zatrudnione wówczas w przedszkolach OŁ RTPD, zostały członkiniami Zarządu tej Sekcji¹⁵.

Liczba dzieci uczęszczających do ognisk w pierwszych miesiącach ich działalności jest dość trudna do odtworzenia. W materiale źródłowym znajdujemy zaledwie kilka wzmianek na ten temat, których nie

¹³ M. Kuzańska-Obrączkowska, *Koncepcje wychowawcze...*, s. 59-60; E. Ajnenkiel, *Kartka z dawnych lat. Jak powstało RTPD w Łodzi przed 25 laty*, „Biuletyn RTPD” 1948, nr 2, s. 20-21.

¹⁴ Były to: Zofia Machalska, Kazimiera Skrzybecka, Aleksandra Świebodowa, Alfreda Hess, Eugenia Kretowa (Kretcza), Maria Sarnecka, Irena Majkowska.

¹⁵ *Powstanie Sekcji Oddziałowej w m. Łodzi*, „Przedszkole” 1933/34, nr 6, s. 123-124.

można zweryfikować. W sierpniu 1923 roku do ognisk uczęszczało około 140 dziewcząt i chłopców¹⁶. W listopadzie, we wszystkich punktach przebywało 174 dzieci, a przeciętnie w każdym z nich około 30–40 dzieci szkolnych i przedszkolnych, w wieku od 5–6 do 13–14 lat (wśród nich na ogół licznie przeważali chłopcy)¹⁷. Podczas kwalifikacji dziewcząt i chłopców do placówek zwracano uwagę na status rodzinny, pierwszeństwo miały dzieci rodziców pracujących, czyli pozbawione w ciągu dnia opieki rodzicielskiej.

Zajęcia w ogniskach trwały około trzech godzin dziennie w dwóch turach: w ogniskach pracujących do południa zajęcia odbywały się w godzinach 9.00–12.00. Następnie była dwugodzinna przerwa (pora obiadowa), od 14.00 do 17.00 dzieci miały podobny plan zajęć. Oprócz nauki dzieci miały możliwość uczestnictwa w grach i zabawach ruchowych, imprezach okolicznościowych oraz wycieczkach, w których uczestniczyli również rodzice.

Jak można wnioskować, początkowo praca opiekuńczo-wychowawcza ognisk (1923–1924) nie była zorganizowana w sposób jednolity dla wszystkich punktów. W tym aspekcie, władze organizacji pozostawiły poszczególnym wychowawczyniom dość duży margines swobody. Jeszcze w sierpniu 1923 roku zanotowano: „Zasadniczo nie określa się ścisłych ram dla każdej poszczególnej grupy. Wychowawczynie ma pozostawianą swobodę segregowania [doboru] dzieci stosownie do ich poziomu umysłowego i uzdolnienia”¹⁸, z kolei wychowawczynie odnotowały, że dzieci w wieku 6–9 lat „zajęte są pogadankami, zabawami, wierszykami, uczestniczą w marszach i śpiewach”, starsi, w wieku od 9 do 14 lat, czyli „działwa szkolna” zajęta była takimi czynnościami, jak: „roboty ręczne, haft, marsze, rysunki, czytanie książek”¹⁹. W notatce do WOiK sporządzonej pod koniec grudnia tamtego roku K. Skrzybecka o pracy pedagogicznej personelu napisała: „My jako wychowawczynie staramy się, aby dzieci przez nas wychowywane robiły postępy w naukach, poprawnie mówiły

¹⁶ APŁ, AmŁ, WOiK, sygn. 16804: Ochrona społeczna..., k. 434. Wykaz dzieci zgłoszonych [stan na 21 VIII 1923].

¹⁷ Ibidem, k. 313 Pismo WOiK do Zarządów Ochron z dn. 13 XII 1923.

¹⁸ Ibidem, k. 433 Pismo D. Kłuszyńskiej do Wydziału Szkolnictwa WOiK z dn. 21 VIII 1923; *Robotniczy wydział wychowania dziecka*, „Łódzianin” 1924, nr 25, s. 4.

¹⁹ APŁ, AmŁ, WOiK, sygn. 16804: Ochrona społeczna..., k. 434. Wykaz dzieci zgłoszonych...

i wzorowo się zachowywały pod każdym względem, czyli wpajamy w nie iskierkę dobrego wychowania”²⁰.

Jak wspomniano, pracę opiekuńczo-wychowawczą na terenie łódzkich ognisk przeorganizowano i ujednociono w 1924 roku, dostosowując ją do wieku dzieci i doposażając pomieszczenia w pomoce dydaktyczne oraz zintensyfikowano po roku 1928, kiedy dokonano ostatecznego podziału placówek na ogniska i ochronki. Cel pracy ognisk nie uległ zmianie, w dalszym ciągu otaczano opieką dzieci z rodzin robotniczych, w których panowały trudne warunki egzystencji, przede wszystkim fatalna sytuacja mieszkaniowa, brak możliwości wsparcia dzieci w nauce przez rodziców czy opiekunów, a następnie – do takich, gdzie dotkliwie doświadczano skutków zapaści gospodarczej wywołanej światowym i wewnętrznym kryzysem gospodarczym w latach trzydziestych XX wieku. Przede wszystkim nauczycielki lub wychowawczynie pomagały w nauce tym uczniom, którzy nie byli w stanie poradzić sobie samodzielnie.

Nie są to oczywiście korepetycje – pisano w odniesieniu do działalności opiekuńczo-wychowawczej wszystkich ognisk RTPD – niemożliwe z tak dużą gromadą dzieci z różnych klas. Pomoc dawana dzieciom w ogniskach polega raczej na wyjaśnianiu pewnych kwestyj, których dzieci w szkole nie rozumiały oraz na dawaniu im wskazówek, jak się mają uczyć. W każdym ognisku jest atlas, słowniczki języków obcych i ortograficzny. Wychowawcy uczą dzieci, jak używać tych pomocy szkolnych. Przez czas, gdy dzieci odrabiają lekcje, wychowawczynie pilnuje, aby była bezwzględna cisza. Do obowiązków wychowawczynie nadto należy sprawdzanie listy obecności, kierowanie zajęciami i zabawami po lekcjach, układanie z dziećmi planu zajęć na cały tydzień, pomaganie dzieciom w organizacji samorządu i czuwanie nad nimi przez dyskretne kierowanie zebraniem dzieci²¹.

Po reorganizacji placówek w 1928 roku, nadal w łódzkich ogniskach zajęcia trwały około trzech godzin dziennie, w dwóch turach: przedpołudniowej i popołudniowej, ale w godzinach od 7.00 do 15.00. Oprócz nauki, dziewczęta i chłopcy mieli możliwość uczestnictwa w grach i zabawach ruchowych, imprezach okolicznościowych (1 Maja, Święto Niepodległości, gwiazdka) oraz w wycieczkach i spacerach. Szczególnie atrakcyjne były systematyczne wyjścia do Miejskiego Kinemato-

²⁰ Ibidem, k. 331-332. Wykaz ognisk...

²¹ *Spoleczne wychowanie...*, s. 45.

grafu [kina] Oświatowego na seanse filmowe²². Zdecydowanie więcej form aktywności, także w zakresie rozwoju ruchowego, uczestnicy zajęć mogli doświadczyć w porze wiosenno-letniej. W zespole dziecięcym ważną rolę odgrywał wspólny śpiew, jednoczący grupę i emocjonalnie wiążący wychowanków ze środowiskiem robotniczym. Oprócz piosenek szkolnych, w repertuarze ogniskowym znajdowały się pieśni polskiego proletariatu, między innymi *Hymn dzieci robotniczych*, *Hymn młodzieży robotniczej* i *Czerwony sztandar*²³. Dużą wagę przywiązywano do organizacji obchodów z okazji święta robotniczego. Eugeniusz Ajnenkiel wspominał, że podopieczni starsi wiekiem brali udział w pochodach pierwszomajowych, maszerując co roku „pod własnym małym sztandarem oraz transparentami”²⁴.

Przedszkola

Przedszkola Oddziału Łódzkiego RTPD wyodrębniono organizacyjnie z istniejących od kilku lat ognisk z początkiem września 1928 roku. Wówczas to, decyzją władz Oddziału utworzono placówki przedszkolne przeznaczone dla dzieci w wieku od 4 do 6 lat²⁵. Znalazły one lokum, a raczej dzieliły pomieszczenia, z ogniskami (następnie świetlicami), a te – jak pamiętamy – znajdowały się w dzielnicach i lokalach należących do OKR łódzkiej PPS.

Przeobrażenia organizacyjne wiązały się z gruntownymi zmianami w obszarze wychowania przedszkolnego w Łodzi, zainicjowanymi przez, zatrudnioną w Wydziale Oświaty i Kultury Zarządu miasta Łodzi (WOiK), inspektorę wychowania przedszkolnego – Janinę Pawłowską (1895–1972), która objęła pedagogicznym i metodycznym nadzorem wszystkie placówki przedszkolne, miejskie i społeczne, dotowane przez łódzki samorząd. W tym gronie znalazły się również przedszkola RTPD.

²² Miejski Kinematograf Oświatowy – placówka kulturalno-oświatowa powołana przez władze miasta Łodzi w 1922 roku. Jej zadaniem było propagowanie wśród dzieci i młodzieży szkolnej oświaty i kultury, za pomocą odpowiednio dobranych filmów. *Kinematograf Oświatowy*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi” 1923, nr 15, s. 68.

²³ *Společne wychowanie...*, s. 46.

²⁴ E. Ajnenkiel, *Kartka z dawnych lat...*

²⁵ *Společne wychowanie...*, s. 55.

Nowa organizacja przedszkoli OŁ RTPD polegała nie tylko na urządzeniu nowej przestrzeni instytucjonalnej i wyposażeniu jej w sprzęt i pomoce dydaktyczne dostosowane do tego etapu rozwoju dziecka, ale wiązała się również z przyjęciem nowatorskich zasad i metod wychowania. Popularne hasła Nowego Wychowania obecne w teorii pedagogicznej od początku XX wieku popularyzowano w międzywojennej Polsce, przenosząc idee, za pomocą rozwiązań programowo-metodycznych, do praktyki szkolnej i oświatowo-wychowawczej. Na łamach wielu ówczesnych periodyków skierowanych do pedagogów, nauczycieli, wychowawców, działaczy oświatowych, instruktorów przeciwstawiano się obecnym wtedy w placówkach szkolnych i przedszkolnych tradycyjnym metodom opartym na przymusie i dyscyplinie. Proponowano pozostawienie dzieciom większej swobody, zwrócenie uwagi na zainteresowania wychowanków i pomoc w ich rozwijaniu²⁶. Niemalży wkład w propagowanie „nowej szkoły” miało środowisko społeczno-oświatowe związane ideowo, a czasami organizacyjnie, z ugrupowaniami socjalistycznymi, w tym z PPS. W orbicie nowatorskiego podejścia do szeroko ujętej edukacji, wychowania i opieki – w tym zdefiniowanie nowej roli nauczyciela/wychowawcy i dziecka/ucznia oraz modyfikacja procesu kształcenia (nauczania–uczenia się) – znalazło się również wychowanie przedszkolne. Wychowawcy przedszkolni chętnie adaptowali osiągnięcia polskich i zagranicznych pedagogów do lokalnych warunków.

Podstawą zmian, jakie dokonały się w przedszkolach OŁ RTPD były systematyczne wizytacje dokonywane przez inspektorę Pawłowską. Pierwsza, na przełomie marca i kwietnia 1928 roku, wykazała, że wychowawczynie pracowały wprawdzie „sumiennie” i miały „dużo dobrej woli, jednak ogólnym ich brakiem jest nieznanomość nowych metod wychowawczych uwzględniających nade wszystko swobodną i twórczą pracę dziecka”²⁷. Przedstawicielka WOiK miała także zastrzeżenia do organizacji i metodyki pracy pedagogicznej, bowiem oddział przed-

²⁶ Ł. Kabzińska, *Dziecko jako przedmiot poszukiwań badawczych w myśli pedagogicznej przełomu XIX/XX wieku*, [w:] K. Jakubiak, W. Jamrożek (red.), *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytnie*, t. 2, Bydgoszcz 2002, s. 21-49.

²⁷ APŁ, AmŁ, WOiK, sygn. 16807: Wychowanie przedszkolne (sprawy ogólne przedszkoli miejskich) 1927–1930, k. 20. Sprawozdanie z inspekcji przedszkoli miejskich oraz społecznych subsydiowanych przez miasto za czas od 22 III do 1 IV 1928 roku.

szkolny traktowano raczej jak klasę szkolną, a metody wychowawcze nosiły „piętno rutyny i schematyczności, nie uwzględniano indywidualnej i samodzielnej pracy dziecka, która w przedszkolu powinna być na pierwszym planie”²⁸. Kolejny przegląd placówek OŁ RTPD wykazał brak kontroli nad frekwencją dzieci, bardzo dużą absencję wychowanków, a poza tym – brak opieki lekarskiej. Sprawą nagłą okazało się zaopatrzenie placówek w podręczne apteczki, podjęcie decyzji o systematycznym nadzorze lekarskim oraz wyposażenie oddziałów przedszkolnych w dzienniki zajęć²⁹.

Zastrzeżenia sformułowane pod adresem przedszkoli Oddziału RTPD w Łodzi pod koniec czerwca 1928 roku stały się niewątpliwie bezpośrednim impulsem do zmian organizacyjno-metodycznych w ich działalności. Najwięcej uwag dotyczyło pomieszczeń i sal zajęć ognisk-przedszkoli.

Ogniska – pisała inspektorka WOiK – muszą ulec gruntownej reorganizacji. Praca wychowawcy z dwiema zmianami dzieci nie ma racji bytu na terenie przedszkola. Czas trwania zajęć należy przedłużyć do 5, 6 godzin, drugą zmianę skasować, gdyż w przeciwnym razie przedszkole nie wypełnia swego zadania. Lokale Ognisk w Komitetach Dzielnicowych [ŁOKR PPS] nie są odpowiednie dla drobnej [młodszej] dziatwy, nagłą sprawą jest zmiana mieszkań [pomieszczeń]³⁰.

Uwagi musiały być uzasadnione, skoro, jak już wspomniano, ogniska-przedszkola przekształcono w placówki *stricte* przedszkolne. W pomieszczeniach przeprowadzono remont, zakupiono sprzęt: małe stoliki i krzeselka, białe umywalnie, tablice z linoleum oraz powiększono liczbę pomocy naukowych. Zdecydowano wówczas o prowadzeniu 6 przedszkoli.

W łódzkich przedszkolach RTPD zatrudniano po jednej wychowawczyni. Z początkiem roku szkolnego 1928/1929 na tym stanowisku pracowało 7 kobiet³¹. Obowiązki związane ze sprzątaniami i ogrzaniem pomieszczeń w porze zimowej pełnił personel pomocniczy, określany

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, k. 22-25. Sprawozdanie z działalności inspektorki wychowania przedszkolnego za czas od 1 IV do 1 VII 1928 roku.

³⁰ Ibidem.

³¹ A. Hess, E. Kretowa, M. Sarnecka, H. Kapuścińska, H. Amanowiczowa, Z. Machalska i K. Skrzypecka.

jako służba (woźne, sprzątaczk). W styczniu 1929 roku funkcję służby pełniło 5 osób. Oprócz placówki przy ul. Rokicińskiej 54, gdzie w roku szkolnym 1928/1929 uruchomiono 2 oddziały, pozostałe były punktami jednooddziałowymi, z liczbą około 23–38 wychowanków. Sprawowały opiekę nad dziećmi w wieku od 4 do 7 lat (przed rozpoczęciem edukacji w szkole). Pracowały od poniedziałku do soboty, w godzinach 8.30/9.00 – 14.00/15.00, bez miesięcy letnich³².

Przedszkola RTPD w Łodzi były odpłatne, w latach 1927–1930 od rodziców pobierano comiesięczną kwotę 2–6 złotych, i była to spora suma, minimalną liczbę dzieci zwalniano wtedy z opłat, głównie wychowanków, których rodzice lub opiekunowie nie pracowali. Dzieci otrzymywały w ciągu dnia jeden bezpłatny posiłek, w postaci drugiego śniadania, złożony ze szklanki mleka, bułki i cukru (słodzono mleko). Wyżywienie jednego dziecka kosztowało około 15–20 groszy i refundował je łódzki samorząd³³.

Dzięki wykazom statystycznym z października 1928 roku można zrekonstruować podstawowe dane podopiecznych: imię i nazwisko, wiek oraz status rodzinny. W spisach podawano zazwyczaj imię ojca dziecka, pomijając imię matki (która niewątpliwie kontaktowała się z przedszkolem zdecydowanie częściej), co świadczyło o mocnej wówczas pozycji ojców w społeczeństwie i ważnej roli w środowisku rodzinnym. Imiona matek i ich zawód figurują wyłącznie w odniesieniu do dzieci-pólsierot. W tamtym czasie – przed kryzysem gospodarczym lat trzydziestych – niemal wszyscy rodzice dzieci uczęszczających do placówek OŁ RTPD posiadali pracę, nieliczni mieli status bezrobotnych. Większą grupę stanowili zatrudnieni w łódzkich fabrykach, robotnicy i robotnice, ale rodzice wychowanków wykonywali i inne zawody, przypisane na przykład sferze usług publicznych. Na przykład w 1928 roku do Przedszkola nr 1, gdzie uczęszczały przede wszystkim dzieci starsze: 6- i 7-letnie, zdecydowana liczba rodziców zatrudnionych jako robotnicy w fabrykach lub zakładach, miała pracę; „tylko

³² APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18214: Sprawozdania z działalności instytucji otwartych i półotwartych korzystających z subsydiów 1929, k. 61-231. Sprawozdania do WOS za 1929 (I-X); sygn. 18479: Akcja dożywiania dzieci 1932–1933, k. 99-104; k. 107-139. Sprawozdania do WOS za 1932–1933 (I 1932; III-I 1933).

³³ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18214: Sprawozdania z działalności..., k. 29-43. Sprawozdania do Wydziału Opieki...

2 ojców nie pracuje” – napisano w zestawieniu³⁴. Wykaz zawodów rodziców podano w materiałach dotyczących Przedszkola nr 2: ślusarz, tkacz/tkaczka, majster, robotnica³⁵. Do tej placówki uczęszczało najwięcej dzieci 5- i 6-letnich.

Rodzaj i formy zajęć wychowawczo-dydaktycznych w przedszkolach OŁ RTPD zbliżone były do zajęć prowadzonych w placówkach miejskich, a w sprawozdaniach kierowanych do łódzkiego WOiK odnotowywano je następująco: „zajęcia według programu przedszkoli, pogadanki, czytanki, roboty (z włóczki, plasteliny itp.) rysunki, wycinanki, śpiew, gimnastyka”³⁶. Wychowankowie przedszkoli mieli możliwość uczestniczenia w seansach filmowych dostosowanych do możliwości percepcyjnych dzieci w wieku przedszkolnym, organizowanych na terenie wspomnianego kina oświatowego. Wiosną aktywność dzieci przesunięto na place w pobliżu parków lub najbliższej zadrzewionej okolicy, regularne zajęcia w pomieszczeniach przedszkola prowadzono jedynie w czasie deszczu.

W obszar pracy opiekuńczo-wychowawczej przedszkoli wpisywała się „obrzędowość” wyrażająca się cyklem uroczystości i imprez, przypisywanych procesowi wychowania i edukacji, a organizowanych na terenie placówek przez personel pedagogiczny, przy aktywnym współdziałaniu opieki rodzicielskiej, ale też – co należy odnotować – z radością oczekiwanych przez wychowanków. Szczególnie uroczyście obchodzono święta robotnicze, głównie „Dzień 1 Maja”, najczęściej organizowano wówczas spacer do parku, zabawy na świeżym powietrzu, śpiew, tańce i deklamacje utworów literackich. Najmłodszych i ich rodziców zachęciano do wysłuchania specjalnych pogadarek przybliżających znaczenie robotniczego święta. Nie rezygnowano z obchodów świąt związanych z tradycją katolicką. Uroczyście, z prezentami (słodczyce, obuwie) organizowano spotkanie przed Bożym Narodzeniem (choinkę, gwiazdkę). Podobnie, jak w ogniskach i świetlicach, aktywnie włączano podopiecznych w inne obchody: „Dzień Matki”, „Dzień Dziecka”, „Święto

³⁴ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18231: Subsydia instytucjom otwartym i półotwartym 1927–1928, k. 292 i k. 447. Wykazy dzieci z Ogniska [Przedszkola] nr 1 korzystających z dożywiania.

³⁵ Ibidem, k. 293 i k. 458 Wykazy dzieci z Ogniska [Przedszkola] nr 2 korzystających z dożywiania.

³⁶ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18214: Sprawozdania z działalności..., k. 33.

Niepodległości”. W maju 1930 roku wychowankowie wszystkich placówek przedszkolnych w mieście brali udział „w defiladzie na samochodach”, a rok później, w czerwcu, przemierzano ulice Łodzi „w korowodzie, na udekorowanych zielenią samochodach”³⁷. Na kształt pracy pedagogicznej w łódzkich przedszkolach RTPD miały wpływ konferencje i kursy metodyczne refundowane przez WOiK, a organizowane przez J. Pawłowską. To ona, mając na uwadze konieczność podniesienia umiejętności zawodowych wychowawczyń oraz ujednolicenia poziomu pracy pedagogicznej w łódzkich przedszkolach, w latach 1928–1930, zorganizowała bezpłatne 140-godzinne kursy dokształcające, w których uczestniczyło około 60 wychowawczyń przedszkoli miejskich i objętych pedagogicznym nadzorem miejskiego samorządu, w tym wychowawczynie przedszkoli RTPD³⁸.

Funkcjonowanie placówek RTPD umożliwiała oddziaływanie na dorosłych. Regularne kontakty kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli z rodzicami i ich przedstawicielami skupionymi w gremiach zwanych Opieką Rodzicielską, już pod koniec 1928 roku, zainicjowała J. Pawłowska.

Każde przedszkole – pisano na temat łódzkich placówek RTPD w sprawozdaniu do władz miejskich w roku szkolnym 1929/1930 – ma zorganizowaną opiekę rodzicielską składającą się z 7 osób: przewodniczącego, sekretarza, skarbnika, 2 członków i 2 zastępców. Ogólne zebrania rodzicielskie odbywają się w okresach 6-ciotygodniowych. Na porządku dziennym tych zebrań omawia się sprawy organizacyjne Ognisk [przedszkoli] oraz są wygłaszane referaty treści pedagogiczno-wychowawczej lub inne związane z zagadnieniami i sprawami środowiska domowego dziecka. Zarząd zbiera się 2 razy w miesiącu. W skład Zarządu opieki wchodzi z urzędu wychowawczynie ogniska. Opieka rodzicielska opodatkowała swych członków składką 50 gr lub 1 zł na cele ogniska [przedszkola]. Z zebranych pieniędzy kupuje się pomoce naukowe, odzież dla biednej diatwy, instrumenty itp.³⁹

³⁷ APŁ, AmŁ, WOiK, sygn. 16809: Wychowanie przedszkolne (sprawy ogólne przedszkoli miejskich) 1930–1932, k. 4 Pismo WOiK do Wydziału Gospodarczego Zarządu m. Łodzi (WG) z dn. 24 V 1930; k. 178. Pismo WOiK do WG [brak daty].

³⁸ APŁ, AmŁ, WOiK, sygn. 16807: Wychowanie przedszkolne..., k. 54. Projekt programu i budżetu kursu dokształcającego dla wychowawczyń przedszkoli; *Prace samorządu łódzkiego na polu oświaty i kultury*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi” 1931, nr 35, s. 668.

³⁹ APŁ, AmŁ, WOiK, sygn. 16386: Sprawozdania szkół specjalnych i przedszkoli 1929–1931, k. 14–15. Sprawozdanie przedszkoli RTPD w Łodzi...

Można domniemywać, bo nie znaleziono na ten temat informacji, że oprócz działalności pedagogicznej, przedszkola RTPD w Łodzi prowadziły wśród rodziców aktywność agitacyjną. Wśród dzieci – formacyjną, ale z uwagą na wiek – w mniejszym stopniu. Ten aspekt pracy wychowawczej w zasadzie nie powinien wzbudzać zdziwienia, bowiem, dzieci z ognisk-ochronek, wspólnie z rodzicami lub/i wychowawczyniami brały udział w obchodach świąt robotniczych (na przykład jubileusze partyjne, zjazdy kobiet), lecz prawdopodobnie intensywniejszą pracę w tym zakresie prowadzono na terenie ognisk i świetlic, pracując wśród dzieci starszych wiekiem. Wydaje się, że kierunek rozwoju placówek przedszkolnych w mieście, w tym przedszkoli Oddziału Łódzkiego RTPD wyznaczony przez J. Pawłowską mocniej akcentował ogólnospołeczny rozwój małego dziecka i wdrażanie nowych metod wychowania, aczkolwiek podczas zajęć na pewno nawiązywano do zagadnień „świata robotniczego”. Brakuje danych na temat pracy pedagogicznej (i ideologicznej) przedszkoli w połowie lat 30., ale wiadomo, że w wyniku uchwały podjętej na Walnym Zebraniu RTPD w Warszawie w 1933 roku, zobligowano wszystkie placówki kulturalno-oświatowe i wychowawcze PPS do „łącznej i skoordynowanej” działalności w kierunku „wniesienia do domów robotniczych ideologii socjalistycznej”⁴⁰.

Świetlice

W miarę stabilizowania się sytuacji społecznej i normalizowania pracy szkoły oraz powstawania świetlic szkolnych zdobywających coraz większą popularność w kraju, Zarząd Główny RTPD zaczął ograniczać liczbę ognisk. Ramy programowe nowych placówek zwanych świetlicami, w których wyraźniej zamierzano zaakcentować ideologię wychowawczą, związaną z doktryną socjalistyczną, ustalono w latach 1932–1933 roku na Walnym Zebraniu Członków RTPD w Warszawie. Wanda Pożaryska wygłosiła wtedy referat „Jak realizować socjalistyczne wychowanie w ogniskach i świetlicach”, który, w relacji „Robotnika”, wywołał ożywioną dyskusję wśród obecnych. Delegaci podkreślali konieczność wychowania młodego pokolenia w oparciu

⁴⁰ *Walne Zebranie Robotniczego Tow. Przyjaciół Dzieci, „Robotnik” 1933, nr 420, s. 4.*

o idee socjalistyczne, postulując energiczne działania członków w tym zakresie. Wskazywano, że pożądane jest inicjowanie współpracy placówek kulturalno-oświatowych i wychowawczych PPS ze środowiskiem rodzinnym dzieci i młodzieży⁴¹.

Idąc tym tropem i kontynuując dotychczasową pracę wśród dzieci w wieku szkolnym oraz intensyfikując ją wśród młodzieży, Oddział Łódzki od lat trzydziestych rozpoczął zastępowanie ognisk – świetlicami. Program wychowawczy świetlic OŁ RTPD był podobny w zasadzie do programu ognisk. Z uwagi jednak na nieco starszy wiek uczestników zajęć świetlicowych oprócz zabawy, gimnastyki, śpiewu i pogadanek, mocniej akcentowano w nim wątki ideowe, skupiając się na formacji partyjnej⁴².

W latach 1930–1939 praca pedagogiczna w świetlicach Oddziału Łódzkiego adresowana była w zasadzie do uczestników zajęć spośród dwóch poziomów wiekowych: dzieci w młodszym wieku szkolnym (7-10 lat) oraz starszych (11-14 lat). Dzieci powyżej 14 roku życia oraz młodzież ze środowisk robotniczych bliskich socjalistom, uczestniczyła raczej w zajęciach, warsztatach, spotkaniach, akcjach bądź innych formach wspólnej pracy na terenie świetlic miejskich albo brała udział w szeroko zakrojonych działaniach oświatowo-kulturalnych, sportowych, propagandowych, ideologicznych i organizacyjnych klubów, gromad czy kół młodzieży funkcjonujących w łódzkich strukturach Czerwonego Harcerstwa, Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (OM TUR) czy Wydziału Młodzieży PPS⁴³. Na marginesie, aby zapewnić organizacji stały dopływ młodych i nowych sił łódzkie władze okręgowe PPS wydały okólnik, który obligował członków partii do zapisywania swoich dzieci w wieku 10–16 lat do Czerwonego Harcerstwa, a młodzieży w wieku 16-21 lat do OM TUR⁴⁴. Wspomina o tym również D. Kłuszyńska: „Łódzka organizacja P.P.S. pamięta pierwszą, piękną uroczystość *pasowanie* dzieci ognisk, po skończeniu

⁴¹ Ibidem.

⁴² K.G. [Kazimierz Gallas], *Opieka nad dzieckiem robotniczym. Walne Zebranie R. T. P. Dz.*, „Łódzianin” 1929, nr 13, s. 5.

⁴³ Działalność tych organizacji na terenie Łodzi omawia: M. Nartonowicz-Kot, *Polski ruch socjalistyczny...*, s. 523-559.

⁴⁴ Przeciętny wiek członków OM TUR w Łodzi to 20 lat; młodzież w wieku 15-21 lat stanowiła 76%. Formalnie, po ukończeniu 21 lat członkowie tej organizacji winni byli przechodzić do PPS.

14 roku życia na *Turowców*, tak, żeby w socjalistycznym wychowaniu nie było przerw⁴⁵.

Na podstawie posiadanych materiałów źródłowych, trudno określić rzeczywistą liczbę świetlic prowadzonych przez Oddział Łódzki RTPD. Eugeniusz Ajnenkiel wspomina o 13 świetlicach dla 498 „dzieci starszych”, zorganizowanych „w lokalach partyjnych, związkowych i w niektórych szkołach”, gdzie „młodzież pod fachowym kierownictwem spędzała tam godziny popołudniowe⁴⁶. Ale podane liczby są raczej mało wiarygodne. Z początkiem lat trzydziestych mogło być ich co najwyżej 6. Przepuszczalnie, dzieci młodsze przychodziły na zajęcia wymiennie z dziećmi starszymi, co powodowało, że jeden punkt świetlicowy postrzegano jak dwie placówki. Identyfikację liczby placówek utrudniało również ich ówczesne nazewnictwo, świetlice wykazywano w dokumentacji źródłowej jako ogniska, i odwrotnie. Z kolei w roku szkolnym 1932/1933 do trzech placówek działających na dwie zmiany (po 3 godziny) uczęszczało około 135 dzieci. Ten sam stan liczbowy świetlic, jak i uczestników zajęć utrzymano również w następnych latach (1937–1938).

Zadaniem świetlic – placówek oświaty pozaszkolnej RTPD było organizowanie odpowiedniej opieki nad dziećmi pozbawionymi prawidłowych form wsparcia w środowisku domowym, rozwijanie indywidualnych zainteresowań i uzdolnień, uspołecznienie uczestników poprzez motywowanie do aktywności zespołowej, zabawy i pracy. Wychowanie, podobnie jak w innych placówkach Towarzystwa, miało charakter świecki oraz koedukacyjny. Nie ulega wątpliwości, że świetlice OŁ RTPD przeznaczone były dla uboższych dzieci proletariatu, a w okresie załamania gospodarczego, podobnie, jak inne placówki Oddziału, stały się miejscem prowadzenia, prócz aktywności oświatowo-wychowawczej i kulturalnej, także pomocy socjalnej. Tutaj podopieczni mogli zjeść posiłek, napić się ciepłej herbaty bądź mleka, uzyskać wsparcie materialne czy w zakresie ochrony zdrowia. W jednym ze sprawozdań OŁ RTPD za rok 1932/1933 czytamy, że uczestnicy zajęć w świetlicach „rekrutują się z chorych lub

⁴⁵ D. Kłuszyńska, *RTPD 1919–1939. Okres pionierski*, [brak wydawcy], Warszawa 1947, s. 6.

⁴⁶ APŁ, Archiwum Eugeniusza Ajnenkiela, sygn. 49: Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 1928–1974, k. 60.

zagrożonych na gruźlicę, gdzie otrzymują: mleko, bułki i cukier, opiekę lekarską, odzież⁴⁷.

Szczupłość materiału źródłowego nie pozwala na odtworzenie tygodniowego planu zajęć (bez niedziel), ale z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, iż codzienne zajęcia w świetlicach Łódzkiego Oddziału RTPD mogły przebiegać tak, jak w świetlicach Oddziału Żoliborskiego RTPD bądź w samorządowych placówkach tego typu funkcjonujących na terenie Łodzi⁴⁸. Najczęstszą formą aktywności było odrabianie lekcji, czytanie książek i czasopism („Płomyk”, „Iskry”), gry towarzyskie (pchełki, chińczyk, loteryjki) i umysłowe (warcaby, szachy, domino), pogadanki, zabawy, śpiew, prace plastyczne (wycinanki, rysowanie, malowanie, lepienie z plasteliny), robótki kobiece (szycie, wyszywanie, haftowanie), oprawa książek i pudełkarstwo [introligatorstwo]. Kilka razy w roku, zwłaszcza na okoliczność świąt robotniczych czy kościelnych, wychowankowie świetlic OŁ RTPD pod kierunkiem swych opiekunów przygotowywali inscenizacje. Niektórzy uczestniczyli w takich formach zajęć, jak sekcja chóru czy sekcja artystyczna.

Niewątpliwie, pobyt w świetlicach należących do RTPD, także, a może przede wszystkim, w Łodzi stanowił okazję do systematycznej i masowej formacji ideowej, zarówno podopiecznych, jak i ich rodziców, a popularną formą przekazywania wiedzy i agitacji były pogadanki oraz akademie i uroczystości partyjne, podczas których odgrywano przedstawienia o treści związanej z ruchem robotniczym, deklamowano wiersze, śpiewano *Hymn dzieci robotniczych* lub/i pieśń *Czerwony sztandar*, bądź inne piosenki i pieśni rewolucyjne. Temu celowi służyło też pisemko „Przyjaciel Dzieci”, redagowane, wydawane i kolportowane przez ZG RTPD, jako dodatek do prasowego organu PPS „Robotnik”. To tutaj wychowawcy zatrudnieni w placówkach RTPD mogli znaleźć wskazówki metodyczne, jak i propozycje tematycznych wystąpień scenicznych z udziałem podopiecznych.

Okazją do uczestnictwa podopiecznych świetlic w uroczystych obchodach partyjnych, poza świętem 1 maja, były, jak już wskazano, jubileusze dzielnic komitetów robotniczych PPS w Łodzi. Na przykład

⁴⁷ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18219: Subwencje dla instytucji opiekuńczych 1935, k. 211. Sprawozdanie z działalności RTPD Oddział w Łodzi za rok 1932/1933.

⁴⁸ M. Kuzańska-Obrączkowska, *Koncepcje wychowawcze...*, s. 129-130; APŁ, AmŁ, WOiK, sygn. 16840: Świetlice 1928–1931, k. 605. Plan zajęć I Miejskiej Świetlicy.

w lutym 1929 roku obchodzono 10-lecie istnienia Dzielnicy „Chojny”, o czym donosił „Łodzianin”, przypominając „osiągnięcia” jej członków na własnym terenie, takie jak: „szeregi młodzieży T.U.R”, Czerwone Harcerstwo czy „malusińskich w przedszkolu”⁴⁹. Z kolei, w maju tegoż roku 25-lecie pracy świętowała Dzielnica „Górna”, tutaj po przemówieniach, „akademję zamknęły popisy chórów i występy sekcji artystycznej TUR-a”⁵⁰.

Konkluzja

Polska Partia Socjalistyczna wiązała ochronę praw dziecka z głębokimi reformami socjalnymi w państwie, ze zmianami społecznymi (w tym z rozdziałem Kościoła od państwa), z postulatami poszanowania godności najmłodszych, ochroną macierzyństwa, z dostępem do bezpłatnej służby zdrowia, z nowym, społecznym wychowaniem i nową, świecką edukacją. Pomimo iż w obrębie własnego programu nie skonstruowała kompleksowego „planu pracy opieki nad dzieckiem robotniczym”, gdyż koncentrowano się na działalności politycznej, to po pierwsze – „kwestią dziecka” zainteresowała poszczególne jednostki organizacji robotniczych na terenie całego kraju oraz zmotywowała działaczy do społecznej pracy na rzecz najmłodszych, po drugie – powołała do życia „własną” organizację pomocy małoletnim – Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim, przekształcony w Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – organizację opieki realizującą postulaty ruchu socjalistycznego.

W szkicu zaprezentowano działalność Oddziału Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci funkcjonującego w Łodzi w latach 1923–1939. Jego zasadnicza aktywność w zakresie opieki nad dziećmi przypadała na trudny dla mieszkańców, pod względem ekonomicznym, okres rozwoju miasta. I chociaż przedstawione przedsięwzięcia mogą świadczyć o dość prężnej pracy społecznej wielu członków i pracowników łódzkiej organizacji, to na pewno osiągnięcia w dziedzinie opieki i wychowania byłyby, przy sprzyjających warunkach gospodarczych,

⁴⁹ *Dziesięciolecie dzielnicy Chojny*, „Łodzianin” 1929, nr 4, s. 2.

⁵⁰ *Akademja w dzielnicy „Górnej”*, „Łodzianin” 1929, nr 20, s. 2-3.

bardziej efektywne. Właśnie, z powodów ekonomicznych Zarząd Oddziału Łódzkiego zmuszony był ograniczyć liczbę prowadzonych placówek opiekuńczo-wychowawczych, co wiązało się z mniejszym oddziaływaniem społecznym. Misją RTPD było wsparcie dzieci z rodzin robotniczych, co w środowisku takim jak Łódź, nie pozostawało bez znaczenia. Miasto, bowiem stanowiło duży ośrodek przemysłu włókienniczego i przeważała w nim ludność robotnicza. Jak wykazano, wśród priorytetowych zadań Oddziału Łódzkiego RTPD znalazły się kwestie związane z wychowaniem, opieką i edukacją dzieci w ogniskach i przedszkolach, działania profilaktyczne i higieniczne podejmowane z dziećmi na koloniach letnich i półkoloniach oraz leczenie gruźlicy w poradniach przeciwgruźliczych. Polem propagowania idei wychowania socjalistycznego, zgodnie z linią partii, były placówki wychowawczo-edukacyjne, czyli ogniska, świetlice i przedszkola.